

A ház és a telek

POVEDÁK ISTVÁN

A telek

Mielőtt rátérnék a telek taglalására, néhány szót szükséges szólnom az utcaképről. Szaján, mint telepített falu, szigorú előírások, szabályok szerint épült fel. Ennek tudható be, hogy híján van keskeny, zegzugos utcáknak, útjai tágasak, jól áttekinthetők, rendezettek. Az aszfaltozott, vagy kockaköves út mellett mindkét oldalon árok húzódik, gyümölcsfákkal beültetve. A faluban mindenhol van járda. Az egyik legfeltűnőbb a szajáni utcaképben, hogy az épületek eresztét kivezetik hosszan, egészen az utcai árok fölé, hogy az esővíz oda tudjon lefolyni.

Szajánban a telkek különböznek mind méretükben, mind formájukban. A telek, vagy *háziföld* mérete fél holdtól egészen 3-4 holdig is terjedhetett.¹

A házak hagyományosan utcára néző homlokzattal épültek, ún. végházak. Ez a tendencia a 20. század első harmadában kezdett megbomlani, amikor megjelentek a fordított házak. „*Mostmá megforgatik a házakat, nem végházak vannak.*”

Forma terén két alaptípust fedezhetünk fel: a régebbi, soros beépítésű udvart és a szabálytalan, ám „kerített jellegű” udvart. Előbbi felépítése teljes mértékben megegyezik a Kárpát-medence számos pontján megtalálható, soros beépítésű portákkal: a lakóházakat a téglalap alakú telek egyik sarkában építették, homlokzattal az utcára. A lakóépület mögött eredetileg az istálló, majd pajta, dohánypajta, ólak, daráló, *kotárka* helyezkedtek el. A 19. század végén a Borovszky Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez készült kérdőív szerint a faluban ekkor a szoba – pitvar – szoba – kamra felépítésű házhoz csatlakozott az istálló; a házzal szemben, az utcafronttól kissé beljebb volt a pajta, mellette a dohányszárító és az istállóval nagyjából egy vonalban a kút. Ma ilyen megoldással nem találkozhatunk a faluban. A dohányszárító és a pajta a telek végében helyezkedik el.² Eredete kapcsolatba hozható a faluba a 19. század közepén betelepülő svábokkal, ugyanis körükben kedvelt és általánosan elterjedt volt e forma. Nyilvánvaló, hogy a falu magyar lakói már korábban ismerték a soros beépítést, de uralkodóvá e kölcsönhatás után válhatott. Napjainkban a faluban e beépítési mód tiszta formájával már csak elvétve találkozhatunk.

A házzal szemben, az utcafrontra – ritkán beljebb – majd mindenhol kiskonyhát, kisházat építettek, ezzel megjelent a párhuzamos beépítésű telek. Az újabb

¹ A legkisebbekkel Simonfalván találkozhatunk. A *porta* mérete itt csak 400 négyszögöl.

² Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

épület a házra merőlegesen fekszik, homlokzata soha nem néz az utcafrontra, soha nem végház.³

A soros beépítési mód azonban már jóval a kiskonyhák megjelenése előtt, a kukoricagóré (*kotárka*) áthelyeződésével megbomolhatott. A *kotárkát* a faluban szinte mindenhol a házzal szemben, az istállóra merőlegesen építették fel. Nyilvánvaló, hogy célszerűségi okok vezethettek ide, mivel az összes épület egymás mögé helyezésével már túlságosan hosszúra nyúlhatott a ház. A *kotárka* új helyén kettős funkciót tölt be. Egyrészt tároló építmény, másrészt lezárja az udvar első, tisztább részét.⁴

Az udvar így két, jól elkülönülő részre bomlik: az első- és a hátsó udvarra, vagy *szűrűre*. Az első, vagy tiszta udvarba nem mehettek be az állatok, ezért e kettőt léckerítéssel, újabban dróthálóval választják el egymástól⁵. Az első udvar gyakran magába foglalja a virágos kertet is. Megfigyeltem, hogy a fordított házaknál ezzel gyakrabban találkozhatunk. Általában ezt is elkerítik még egy kerítéssel.

A *szűrűn* találhatók a jóságok és a számukra emelt ólak. Itt tárolják a takarmányt és itt vannak a *supák*, valamint a darálók is. Mindezek mögött fekszik a *háziföld*.

Szabálytalan beépítésű telkeket nagyrészt a falu azon részében találhatunk, ahol régebben (és ma is) a szegényebb rétegek éltek. Itt a legkisebb és a legrosszabb minőségű – szikes, leginkább csak menta termesztésére alkalmas – a föld. A szabálytalan beépítés oka a helyhiány, azaz kis területre kellett bezsúfolni az épületeket. Ezt csak úgy tudták elérni, hogy a soros elrendezést megbontották és a hátul lévő épületeket elforgatták, így létrehoztak egy olyan udvart, amely nagyjából körbekerített gazdasági épületekkel. Emellett az ólak egy része és a *kotárka* kikerült az épületsorból az udvar más részére, így az szabálytalan beépítésűvé vált.

A kerítés

Az épületekhez hasonlóan több helyen földből készültek a kerítések is. „*Oszlopokat állítottak, közé kétcolos deszkát tettek, azt addig verték, amíg meg nem állt.*” Ha így marad, az idő nagyon gyorsan kárt tett volna benne, ezért a kerítés tetejét lefedték. Kukoricaszárat eldaraboltak,⁶ összekeverték istállótrágyával, a tetejére *dudvát* tettek, arra pedig földet, hogy ne tudja szétvinni a szél. Évente kellett újítani. Ha utcafronton volt a kerítés, betapasztották sárral és lemeszelték. Szajánban a tapasztás és a meszelés női munka. Csak az utcai oldalon meszeltek, belül nem. A kerítést általában mindenki magának építette, nem hívtak hozzá falverő bandát. Ma már csak néhány áll belőlük. (1. kép)

³ Egyetlen esetben találkoztam mindössze azzal, hogy a kiskonyhának az utcára nézett az ablaka, de ez is utólagos kivágás volt, mivel az épület fordított alaprajzú.

⁴ A soros beépítési mód megbomlására enged következtetni a BOROVSKY-féle kérdőív közlése is, még ha ennek mára már nem is leljük nyomát.

⁵ Szajánban a két udvart a kerttől soha nem választották el vertfalú kerítéssel. Ennek megléte csak az utcafrontra korlátozódott.

⁶ Ezt a darabolt kukoricaszárat nevezték „*szarízik*”-nek.

1. kép. Vertfal kerítés, a tetején szárízik és szalma.

A vert falú kerítés kapui régebben deszkából voltak összerakva. Mára ezek szinte teljesen eltűntek az utcai frontról, ám a hátsó udvarban, a sertésólak lezárásánál még szép számmal megtalálhatók.

Ennél is kevesebb helyen találkozhatunk már a jóval kezdetlegesebb megoldású sövénykerítéssel, ami távolról úgy néz ki, mintha a kert egyszerűen bokrokkal lenne körbeültetve.

Említenünk kell a díszes, népi barokk jegyeit hordozó kapuoszlopokat, melyek az utcakép esztétikai megjelenését jelentősen ékesebbé teszik. A telek elején, a nagykapu⁷ mellett állnak a néhol csúcsos, néhol boltíves, lépcsőzetes lezárású oszlopok. Utóbbi kettő megjelenésének – hangsúlyos vízszintes-, illetve függőleges tagolásának, szemöldökeinek – köszönhetően erősen klasszicizáló benyomást kelt. (2. kép)

Az 1960-as években terjedtek el a faluban az öntött vasbetonoszlopok, melyek főleg zöld és piros virágmotívumokat hordoznak magukon. (3. kép) Ezek már nem a népi építő specialisták termékei, ám annyira sok helyütt láthatók, hogy nem lehet megkerülni legalább említésüket, még ha giccsesnek is hatnak.

A ház építése

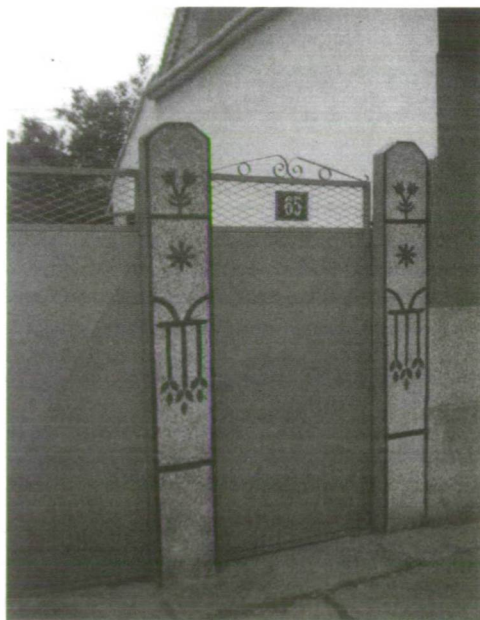
A térségben a 20. század első felében az épületek szinte kizárólag földből készültek, egészen az 1950-es évekig.⁸ Tavasszal kezdtek hozzá a munkához, mikor

⁷ Szajánban majd minden háznál találkozunk a kiskapu mellett nagykapuval is. A nagykaput akkorára építették/építik, hogy szekérrel, traktorral, nagyobb mezőgazdasági gépekkel be tudjanak hajtani rajta.

⁸ Szajánban tehát a térség más településeihez képest viszonylag korán eltűnt a vert fal. Máshol még az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején is működtek a falverő bandák. A földön kívül más építőanyagot már a BOROVSKY-féle kérdőpontokban sem említene. uo. 207.

2. kép. Fordított ház, téglából rakott, vaskos kapuoszlopokkal. A deszka nagy- és kiskaput az 1960-as években vaskapura cserélték. A Törköly család háza a Nagy utcán.

3. kép. Vasbeton kapuoszlopok, népies ízlésű festéssel.

még puha, nedves volt a föld. Mivel a szajáni talaj sok helyütt szikes, így gyakran már ősszel kihányták és az tavaszra, Szent György napra megpuhult a rakáson.⁹ Azt mondják, hogy egy ház felépítéséhez összesen 100 téglá kellett, amiből a keményt rakták.

A falverők általában helybéli specialisták voltak. Szajánban egy banda 9 főből állt. „*Ment kerekbe. Egy része földet hordott, hányt. Aztán vót az első tömös. Annak vót a legnehezebb. Utána jött a furkózás. Őlég nehéz munka vót. Mikor lement egy sor, jött a másik. Mentek kerekbe.*” Szükség volt 2-2 földhányóra, földpuhítóra, furkósra, tömőre és 1-1 igazítóra és talicskázóra. A fizetséget egyenlően osztották el, hiszen mindenki végezte a munkafolyamat minden egyes fázisát, hogy a terhek is egyenlők legyenek¹⁰. A falverők idénymunkások voltak, akik tavasztól aratásig, majd augusztustól ősz közepéig dolgoztak. A szajáni falverők a környező falvakba, olykor még a Bácskába is eljutottak.

Nem minden falverő volt azonban helyi építő specialista. Találkozhatunk olyan parasztemberrel is, aki csak saját magának épített vert falú házat. Bakó Ferenc írja egy szajáni sártetejű házról: „A magyar nemzetiségű Mester család lakta, az 1950-es években Mester Mihály építette, aki nem volt ennek a munkának a mestere, csak ezt az egyet csinálta.”¹¹

A munka kezdetén gödröt ástak. „*Kihányták onnét a földet egész az élőfődig, keveredett a sárga a feketével.*” Ennek lényege, hogy megtalálják azt a szilárd alapot, amire aztán emelhetik a falat. Ez legjobb esetben 1-2 méteres mélységet jelentett.

A falverés egyik legfontosabb eszköze a *furkó* vagy *tömő*. Szajánban azt, amelyiknek éles a vége, *tömőnek*, a kerek végű pedig *furkónak* nevezik.¹² A vert falat általában jobbnak tartják a téglafalnál. „*Nem rossz az. Nyáron hűvös, télen meleg. Ez a téglafal meg nyáron meleg, télen hideg. Vannak itt olyan falak, amik olyan kemények, mint a vasacél!*”

A legutolsó vert falú házat az 1970-es évek közepén építették Szajánban.

Visszaemlékező adatközlőim nem hallottak arról, hogy valamilyen rituális cselekvést végeztek volna a ház építésekor vagy elkészülte után.¹³ Mindössze arról tájékoztattak, hogy a fal sarkába kis üveget falaztak be, benne egy papírral, amire ráírták: ki, mikor építette a házat, s tettek mellé valamennyi aprópénzt. Törköly István írja könyvében, hogy mielőtt hozzákezdtek volna a hátsó fal építéséhez, egy magas oszlopra itallal telt üvegeket aggatott a gazda, s mikor elkészültek a fallal, leszedték és elfogyasztották a tartalmát ebéd vagy vacsora közben.¹⁴

A felépült, majd kiszáradt falakat sárral simára tapasztották, majd meszelték. Előbbi a férfiak dolga volt, női munka viszont még ma is a ház külsejének és bel-

⁹ A szikes talaj ugyanis nagyon kemény, nehéz volt megdolgozni.

¹⁰ Ez a gyakorlat eltér a BESZÉDES Valéria által ismertetettől (in. Beszédes 1991. 42.o.). Az általa vizsgált Martonoson az első tömös magasabb bért kapott, mint a többiek.

¹¹ BAKÓ Ferenc 1993. 445.

¹² Nem mindenütt különböztetik meg ilyen élesen, néhol az összes furkóféleséget tömőnek nevezik.

¹³ Ez szembetűnő, hiszen a falu népének hiedelemvilága még eleven.

¹⁴ TÖRKÖLY István 2000. 368.

sejének meszelése. A szajáni házak kívül fehérek, ritkábban sárgák voltak. Általában a fal alját elhúzták barnára vagy bordóra, ritkábban szürkére. Az 1970-1980-as években a házakat gyakran színes csempékkel borították be. Szerencsére a falu illetén kiszínesedése megállt azelőtt, hogy ízléstelen méreteket öltött volna.

Egészen az 1950-1960-as évekig kizárólag a nők végezték a ház belső és külső meszelését. Változást e téren a szakmát tanult szobafestők, „piktorok” falura való beszőrdése hozott.

A fődém

A házépítésben nemcsak a falverők vettek részt, hanem a lovak is: „Nagy csapat szalmát összekevertek földdel, levizezték és addig gázoltatták a lóval, amég az sárré nem taposta. Aztán villával fölhánták a plafonra. Viklik vótak. Alul meg bevakolták.” A saralást általában szajáni cigányok végezték.¹⁵ A vikli más néven „pólyásfödém”. „A fiókgerendákat vagy kivésték vagy pedig rászögeztek egy-egy léce, hogy az tarthassa a pólyásfödém léce, a viklifát. Ebbe helyezték azután a szalmából tekert vikliket. A legalkalmasabb a zabszalma volt.”¹⁶ A viklizés során a keresztgerendák között szalmába tekert, sárban megforgatott karókkal rakják be, sűrűn egymáshoz szorítva őket. Nagyobb arányú használata ellen hatott munkaigényessége, melyet még az is növelt, hogy a keresztgerendák oldalaiba vájatot kellett faragni, amibe a viklik illeszkedtek.¹⁷

A sártetejű ház

A Vajdaságban sokáig elterjedtek voltak a tetőszerkezet nélküli, ún. sártetejű házak. Ma már ennek sem találni nyomait, de Bakó Ferenc 1975-1976-os gyűjtőútja során megörökített két lakóházat, így ismertetni tudjuk. (4. kép)

Szerkezetileg a sártetejű ház lakrésze csak szobából és könyházból állt, ami mellé egyik esetben juhhodályt, másikon pedig istállót emeltek. A házak építési technikája, megoldásai teljesen megegyeznek az általam már ismertetettel. „Egy nagygerendára hat darab kisgerenda fekszik, ezeket nádból készült fődém takarja szalmával lesaralva, a legfelső rétegben lóganéjjal vegyített simító sár.”¹⁸

Bakó Ferenc megemlíti továbbá, hogy az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet „korunkban a vajdasági népi építkezés terén már ritkaságnak számít, elmarad ugyan a sártetejű házból, ám annak mestergerendája és középoszlópa ugyanezt a funkciót teljesíti.”¹⁹

¹⁵ Amikor a plafonról kérdeztem, adatközlőim közül néhányan, mintha szégyellnék, mosolyogva mondták, hogy „Hát, bizony az saralva van.”

¹⁶ BESZÉDES Valéria. 1991. 145.

¹⁷ SZTRINKÓ István 1987. 78.

¹⁸ BAKÓ Ferenc 1993. 445 BAKÓ Ferenc megjegyezte, hogy a sártetejű házak tulajdonosai valószínűleg szégyellték ezt a megoldási formát, hasonlóan adatközlőimhez, akik a saralt tetőszerkezet említésekor viselkedtek hasonlóan.

¹⁹ BAKÓ Ferenc 1993. 449.

4. kép. Sártetejű ház, „putri” Simonfalván 1967-ben. Király János felvétele.

Összefoglalóan a sártetejű házakról megállapítja, hogy „ez a két vagy három-sejtű lakásforma az alföldi magyar ház egy változata, azzal az eltéréssel, hogy tetőszerkezete, ennél fogva padlása nincs, kéménye szabadon emelkedik ki a lapos tetőből. Földbe mélyített formája azt a következtetést engedi meg, hogy egyik részről a verem-típusú lakásból fejlődött ki, más részről pedig csupán a föld felszínére épített alföldi ház félbehagyott példánya, amit végül is nem fejeztek be, tetejének felrakása elmaradt. Ismereteink szerint elterjedése szűk körű: Padé-Padej, Szaján-Sajan, Milosevo a jelenkorban, Csóka és Törökkanizsa a múltban. Szerb pásztoroktól eredeztetése lehetséges, de valószínűbb, hogy magyar telepések, esetleg dohányosok nevéhez fűződik.”²⁰

Utóbbi megállapítással nem tudok teljes mértékben egyetérteni. Ha ugyanis a sártetejű házat kizárólag a Szeged környéki telepésekhez köthetnénk, akkor miért ilyen szűk körű az elterjedése? Miért jelenik meg a Vajdaság ezen részén ilyen kiemelkedően nagy számban, míg a szegedi nagytáj egyéb részein csak elvétve? Nem lehet csupán azzal magyarázni, hogy az ínséges körülmények hozták magukkal és ezért hagyták félbe, mivel ínséges körülmények máshol is voltak. Ott miért nem terjedt el? Szerintem figyelembe kellene vennünk egyéb befolyásoló tényezőket, interetnikus kölcsönhatások lehetőségét is. Bizonyítható, hogy a 19. században putrikban is laktak a betelepülők, s ezen épületekben megtalálható volt a *potos*, a középoszlop, ami viszont a szegedi kirajzás más területein nem jelent meg. Ha ez

²⁰ BAKÓ Ferenc 1993. 465.

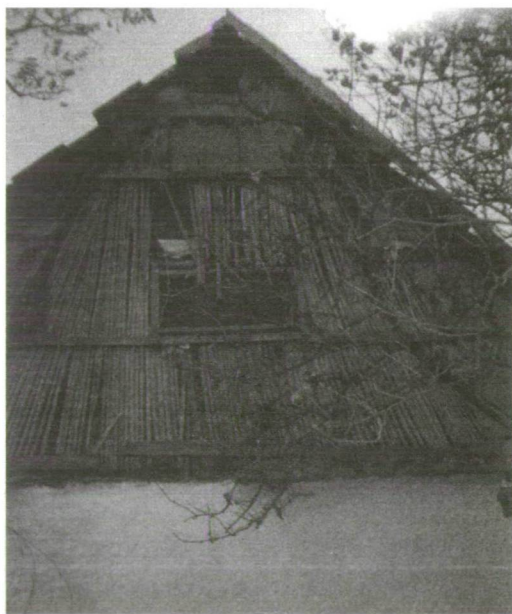
így van, akkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a szerb etnikumnak is lehetett jelentős szerepe a sártetejű házak vajdasági elterjedésében.

A tetőszerkezet, tetőforma

Szajánban a házak eleinte nyeregtetők voltak, náddal fedve. A faluban kizárólag szarufás tetőszerkezettel találkoztam. A korábbi szelemen-es szerkezetek nyomait ma már csak a gazdasági melléképületeknél lelhetjük fel. Adatközlőim szerint a második világháború előtt rohamos gyorsasággal elterjedt eleinte a kiscserép, idővel pedig a nagycserép alkalmazása. Már a Borovszky-féle kérdőpontok is említik a nád mellett a cserepet.²¹ Ma már nem találhatunk nádtetejű épületet a faluban.²² Néhány házon a nyeregtető végét ferde síkban megtörik. Ezek a csapott nyeregtetők szerkezeti változtatásokat nem tesznek szükségessé.

Az oromzat

A tetőt az utca felől lezáró oromzat döntően deszkából készült. Néhol az udvar felőli, külső szemlélők előtt elzárt részen még fellelhető a jóval olcsóbb, nádból készült házvég. (5. kép)

5. kép. Nádból készült házvég.

²¹ Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

²² A nád eltűnésében szerepe volt a természeti környezet változásának, az árterek és ezzel együtt a nád természetes táptalajának eltűnésének, ami a Tisza-szabályozás következménye.

Valószínű, hogy a 19. században még az utcai oromzatok is nádból készültek, ám napjainkra ezek teljesen eltűntek. A váltás folyamata az 1860-as években következhetett be, a fűrésztelepek bánsági megjelenését követően. Sajnos a pontos időt nem tudjuk megállapítani, mivel a faluban nincsenek keltezett deszkaoromzatok, de az biztos, hogy a folyamat 1880 előtt lezajlott. Ezt onnan tudjuk, hogy 1884-ben alapították Szaján lakóinak kérésére Telecska községet, ahova a kirajzó telepeselek magukkal vitték kultúrájukat, köztük a napsugaras oromzatokat és díszítési technikájukat²³.

A deszkaoromzatok két fő típusát találhatjuk meg Szajánban: az állóhézagos-, és a napsugaras oromzatot. Az állóhézagos oromzaton egy esetet kivéve nem találunk semmiféle díszítőelemet.²⁴

A napsugaras oromzatok három fajtáját találtuk meg a faluban. Közös bennük, hogy minden esetben felkelő/lenyugvó, fél Napot ábrázolnak. A legegyszerűbbeknél a háromszögletű oromzat tetején van a Nap, alatta állóhézagos oromzattal kombinálva. További díszítést a padlástér szellőzőnyílásai jelentenek. Ezek általában téglalap-, vagy lekerekített tetejű téglalap, illetve kör alakúak. Hullámos vonalvezetéssel díszítettek lehetnek továbbá az álló deszkák és a napsugarak találkozási pontjánál fekvő keresztlécék. (6. kép)

6. kép. Napsugaras oromzatú ház. Juhász Antal felvétele.

²³ BESZÉDES Valéria 1991. 54.

²⁴ Az említett házban további mértani díszítőelemek jelentek meg. Egy kicsi-, egy nagy-, és egy félbevágott rombusz egymásra helyezve, mintegy váza benyomását keltve.

Fejlettebb szinten a napsugár alatti részen kazetták is megjelenhetnek egy sávban, míg legvégül az egész oromzat kazettás beosztást kap. Ez esetben az állóhézag eltűnik és helyét újabb napsugárdíszek, illetve mértani elemek veszik át. Általános jelenség, hogy ilyenkor elmaradnak a padlásszellőző-nyílások. (7. kép) Ez a folyamat Szajánban is megfigyelhető, egy épületet kivéve, melynek középpontjába szervesen beillesztettek egy négyzet alakú szellőzőnyílást.

7. kép. Napsugaras, kazettás oromzatú ház. Juhász Antal felvétele.

Egyetlen esetben találkoztam olyan megoldással, hogy a ház padlásfeljárója az utcai oromzatról nyílt. A padlásfeljáró ajtaja miatt ez esetben álló deszkák találhatóak a napsugárdísz alatt. Minden deszkaoromzat közös vonása a díszítéstől függetlenül, hogy széles esővetővel készülnek. Csak végházakon találhatunk napsugaras díszítést, fordított házak jól látható oldalán nem. A szajáni deszkaoromzatokat padéi mesterek készítették. Innen hozattak minden asztalos és fa terméket. A padéi ácsok rendelés alapján dolgoztak, egyedi ízlést is kielégítettek.

A népi hiedelem azt tartotta, hogy a házvég napsugara megvédi a bennlakókat a gonosz lélek kísértésétől, rossz emberek szándékától.²⁵

²⁵ Tanulmányomnak nem feladata a napsugárdísz jelentésének értelmezése, mivel megtették ezt már jóval szakavatottabb kutatók, s közülük BÁLINT Sándor értelmezését tudom leginkább elfogadni. Hogy mégis szóba hozom a témát, annak az az oka, hogy a Vajdaság népi építészetéről szóló kötetben megjelent JUNG Károly BÁLINT Sándor értelmezését kiegészítő tanulmánya, melyhez néhány dolgot szükségesnek tartok hozzáfűzni. JUNG Károly is elfogadja BÁLINT Sándor nézetét, mely szerint a barokk

Vakolt oromfalak

A Vajdaságban a történeti stílusok közül a barokknak volt legnagyobb hatása. Ezt láthattuk a szajáni napsugaras oromzatoknál, és ez figyelhető meg a vakolt házvégeken, bár sokkal kevésbé díszesen jelenik meg a faluban, mint a környező településeken. Ez általában két okra vezethető vissza: vagy régebben sem volt jellemző a településre a barokk díszes megjelenési formája, vagy jellemző volt valamikor, de mára csak leegyszerűsödött formában létezik. Szajánra valószínűleg az utóbbi eset lehet igaz, kis kiegészítéssel. Ugyanis a faluban a 20. század első felében épült vakolt oromzatú házakon is a barokk formák emlékei lelhetők fel, márpedig a környező településeken ekkor még javában építették a díszesebb oromzatokat. Ez azt támasztja alá, hogy valószínűleg a faluban a díszes, érett népi barokk soha nem volt annyira elterjedt, mint pl. a közeli Adán, vagy Jázovón, bár vannak képi emlékek, melyek bizonyítják annak hajdani meglétét a településen²⁶. (8. kép) Nézetemet erősíti továbbá az a tény is, hogy nem telt még el annyi idő, hogy ezek a házak nyom nélkül eltűnjenek. Mindenképpen fenn kellett volna maradnia az íves párkányzattal koronázott oromfalaknak, ha valamikor széles körben elterjedtek lettek volna. Fontos továbbá, hogy a falu zöme kisparaszt és kis földű törpebirtokos, tehát nem volt pénzük a vakolatdíszítésre.

Mindazonáltal sok házon még így is élénk a plasztikai díszítés. A csúcsos záródás helyett félkörívet találunk, az íves párkányzatot pedig a háromszögű oromzat oldalának felezőpontjánál egy-egy kiugró téglát helyettesíti. Élénken díszítettek a padlás-szellőzőnyílások is ívelt keretekkel, lépcsőzetesen kiálló téglákkal. Gyakori díszítőelem az oromzaton továbbá a csillag, a monogram, az építés dátuma, a fecskeszárny és a korong. (9. kép)

Hangsúlyosak a homlokzati díszítések is. Igen erőteljesek az ablakokat keretező szemöldökök, valamint a fölöttük elhelyezkedő vízszintes tagolású peremek, melyek már a klasszicizmus formakincsének begyűrűzését jelzik a népi kultúrába. Barokk hatást tükröznek továbbá a homlokzati ajtók melletti pilaszterek.

---

szenháromságszobrok, valamint a szenháromság jelképül értelmezett háromszög, közepén az „isten-szemmel” került át a szegedi parasztházak homlokzatára, valószínűleg elhárító, védő funkcióval, ám kiegészíti azt saját következtetésével, melyet nem tudok elfogadni. JUNG Károly úgy véli, hogy „hívó emberként BÁLINT Sándor nem ment tovább a kérdés taglalásában, mert akkor a háromszög és a szem ábrázolásának kifejezetten profán és a kereszténység(en) is túlmutató adataira kellett volna utalnia. Ízlése ezt feltehetően nem engedte meg...”, majd továbbmegy az oromzat szimbolikájának elemzésében. Szerinte a napsugaras homlokzatok jelentős hányadán megtalálható rombusz-ábrázolás vulvát jelképez, mely szintén védő-, elhárító jelentést hordoz magában. Köztudomású, hogy BÁLINT Sándor hívó ember volt, ám nem tartom valószínűnek, hogy vallási alapon szelektálta volna a népi kultúra elemeit, s emiatt elhallgatott volna valamit. Bizonyítékul szolgál erre egész munkássága. Másrészt, miért nem képzelhető el az, hogy a rombusz egyszerűen csak egy mértani forma? Természetes dolog, hogy a nép szeretett és szeret díszíteni, de gondoljunk csak bele, hogy milyen díszítőmotívumokat lehet létrehozni deszkákból! Nem alkalmas sem domború, sem hajlított, ívelt formák kialakítására. Nyilvánvaló, hogy így csak függőleges-, vízszintes-, sugáralakú megoldások képzelhetők el. Ezek egyike a rombusz. Meggondolandó továbbá, hogy a szegedi nép a 19. században aktívan ismerte-e a rombusz ilyetén jelentését, továbbá, hogy az pont a katolicizmushoz oly erősen kötődő barokkban került-e be a népi kultúrába.

²⁶ TÖRKÖLY István 2000. 237.

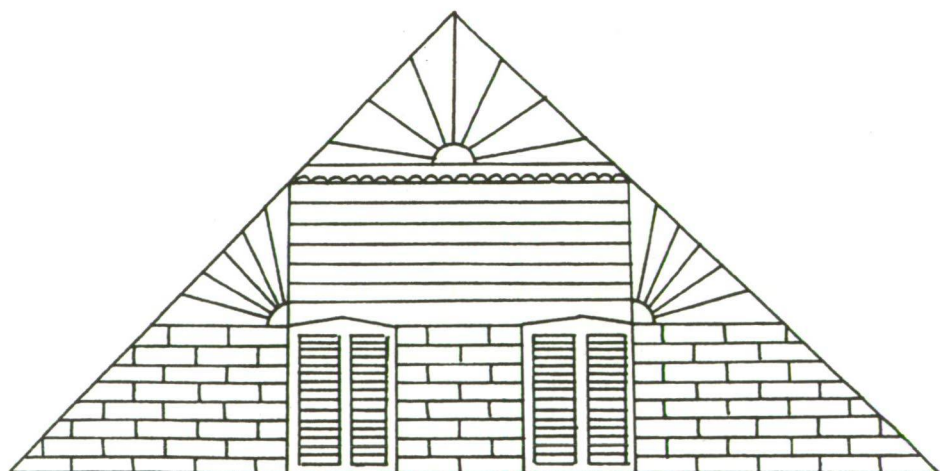
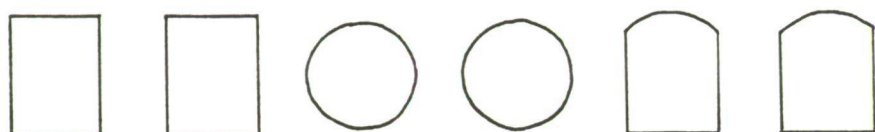
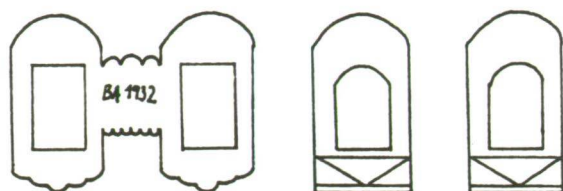
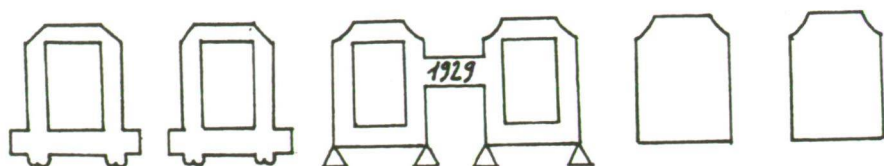

8. kép. Törköly Ferenc Kermenýákon épült háza vakolt oromzattal.

9. kép. Díszes, vakolt oromzat, készült 1943-ban. Juhász Antal felvétele.

1. ábra. Fenn: jellegzetes padlás-szellőzőnyílások;
lenn: eklektikus jellegű deszkaoromzat

A már említett kérdőpontok szólnak arról, hogy a Szajáni házakon a következő díszítéseket alkalmazzák: „magyar korona, sárkány, recézés, nemzeti szín”.²⁷ A recézés itt nyilvánvalóan a napsugaras és a mértani díszítésű oromzatokra vonatkozik, a korona és a sárkány pedig valószínűleg a vakolt oromfalakon még ma is fellelhető, kisebb ornamentális ábrázolásokhoz lehetett hasonló.

A vakolt oromzatú házak közül külön ki kell emelnünk egyet, mely napsugaras oromdíszével egyedülálló az egész faluban. A napsugaras plasztikán kívül díszes a szellőzőnyílás keretezése is. Eredetileg valamilyen kisebb, korong formájú díszítőelem is lehetett az oromzaton, ám ez mára már lekopott. Látható továbbá, hogy régebben sárgás színű volt a vakolat. Hogy téglából készült, arra utal, hogy legkorábban az 1920-1930-as években épülhetett.

A padló

Adatközlőim szerint „*ritka embernek vót régen pallója, ma is alig. Régen föld vót.*” A deszkapadlót²⁸, ezen a fában szegény vidéken csak a módosabbak engedhették meg maguknak. De az anyagiak mellett oka volt ennek az is, hogy a deszkapadló gyorsan elrohad. A szoba földjét elegyengették, ledöngölték, majd ruhával felmázolták feketére. „*Hej, olyan büszkék vótak rá az asszonyok! Szép is vót az! És az nem vót hideg, mint ez a beton!*” A beton használata városi hatásra terjedt el a 20. század második felében.

A ház alaprajza

A hagyományos jellegű szajáni házak háromosztatúak. Kétosztatú házakat csak Bakó Ferenc tanulmányából ismerünk, ám ezek nyomát már nem találtuk. A fejlődés következő fokát a falu *Kermenység* nevű részén fedezhetjük fel. Az itt található szegényes épületek nagyon hasonlítanak alaprajzukban a sártetejű épületekhez, bár ezek már háromosztatúakká bővültek, az épület oldalirányú kiterjesztésével. A hagyományos, kétosztatú szoba – konyha beosztás kibővült egy kis előtérrel, ám az általam vizsgált és részletesen bemutatott épületnél használati funkciójában ez nem jelent meg. A szoba – konyha beosztást felváltotta a szoba – konyha – szoba, de gyakorlatilag az oldalt hozzáépített helyiség nem tölti be a konyha szerepét, hanem csak előszoba. A szoba melletti kisebb helyiség, tehát egyszerre konyha és lakóhelyiség is.

A szajáni házak többsége azonban nem ezt a fejlődési utat járta be. Valószínű, hogy már a letelepedéskor jelen volt a kétosztatú putrik mellett a háromsejtű épület is. A putrikról Törköly Jánosnál találhatunk leírást: „1849-ben valószínűleg már vert falú házikókat, putrikat²⁹ is építettek, ami akkori általános gyakorlat szerint úgy történt, hogy a közelben kiásott földből négy falat vertek föl. A két végfalat maga-

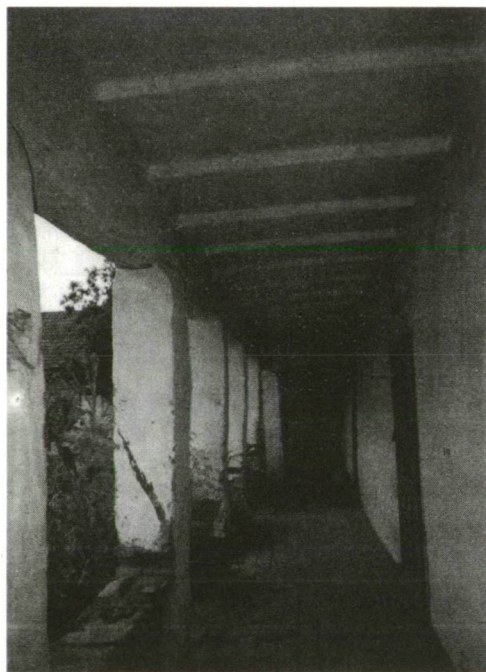
²⁷ Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

²⁸ A padló szó alatt megfigyeléseim szerint Szajánban kizárólag a deszkapadlót értik.

²⁹ A putrikról bővebben lásd a tetőszerkezetről szóló fejezetet.

sabbra és hegyesebbre verték. Egy fenyőrudat helyeztek a gerincre, kettőt pedig az eresz táján. A tető oldalán két-két lécezt szegeztek a fenyőrudakhoz, majd a rudak végét összedrótozták. A rudak és lécek között náddal töltötték ki. A falveréskor keletkezett gödrökben baromfit és disznót neveltek. A putrinak eleinte nem volt sem ajtaja, sem ablaka. Az ajtó általában lópokróc lehetett, ablakként pedig egy kis nyílást hagytak a falban, és azt is befedték valamivel, ha rosszra fordult az időjárás.”³⁰ Elöl volt a szoba, mögötte a konyha, s ebből nyílt a hátsó szoba. A háznak eleinte egy bejárata volt, a konyhán keresztül és innen nyíltak a további helyiségek.

A ház udvari homlokzatához szinte mindenki tornácot épített, a szarufák meghosszabbításával. (10.kép) A tornác, vagy gang eleinte teljesen nyitott volt, majd lezárták az utcai végét egy ajtóval. A következő fázisban elkerítettek az utcai oldalon egy kisebb helyiséget szobának, majd a ház hátsó végében egyet kamrának, kiskonyhának. (11-12. kép) Az oszlopok köze idővel mellvédet kapott, végül teljesen befalazták, létrehozván így a teljesen zárt *gangot*, valamint átrendezvén a ház helyiségeinek alaprajzát. A folyamatot időpontokkal nem tudjuk datálni. Az viszont biztos, hogy a 19. század legvégén már fedettek voltak a gangok, mivel a Borovszky Samu által szerkesztett vármegye-monográfia néprajzi kérdőíve erről számol be.³¹

10. kép. Oszlopos tornác.

³⁰ TÖRKÖLY István. 2000. 31.

³¹ Kérdőpontok a BOROVSKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

11. kép. Ház udvari homlokzata.

12. kép. Utólagos bővítéssel épült kiskonyha.

A ház bejárata az udvarról nyílik az előszobába.³² Innen lehet bemenni a szobákba. Az utcára régebben egy szoba nézett, ez volt a tisztaszoba. Mögötte volt a pitvar, majd egy újabb szoba. Ma általában két szoba néz az utcára, melyek közül mindig a belső a tisztaszoba. Az előszobából sok esetben be lehet menni egy harmadik szobába is. Hátul van egy vagy két kiskonyha sparhelttel, fürdő, valamint több esetben műhely is. Az így, immár kétsorossá vált épület oldalán újra megjelenik a nyitott gang.

A lakóház mögött épültek a fentebb említett melléképületek.

Tüzelőberendezések

A faluban ma már nem található szabadkéményes ház. A legutolsó „füstölőkonyhát” 1997-ben bontotta el Vastag Pál. Általánosan elterjedt volt, sőt napjainkban újra megjelenik a „banyakemence”. Alakja szerint két fajtája ismeretes: a sarkoskemence és a kerekkemence. (13. kép)

13. kép. Banyakemence, deszka padkával.

³² Több esetben az előszoba mögött van egy kiskonyha is, melynek szintén van ajtaja az udvarra.

A kemencéket *kemencemesterek* építették. Először megrakták a fenekét téglából úgy, hogy a fenéktégla kijebb legyen, mivel az feltüzesedve majd fűti a padkát is. Következő lépésként kocsikerékre madzaggal nádat kötöztek, vasból ráfot tettek rá, majd vagy „*sarat csináltak*”, azaz rozsszalmát megraktak sárral, elkezdték tekerni és letették „*hurka-formában*”, vagy kis fajta aprócserepeket kalapáccsal összetörtek vagy darabolták. (Három-négy szöget beleverték egy lécebe ezt dörzsölgették rajta amíg el nem lehetett roppantani.) „*Aztán a mester szépen raki sárba, utána beteríti olyan kenderzsákkal, aztán megint betapaszti szépen, aztán eltart az nyolcvan évig.*” A banyakemencét sárga agyagból készítették, amit a vályogostól hoztak, mert az „*ragadósabb*”.

Miután elkészült, lassú tűzön kellett kiégetni. „*Nyolc-tíz napon át minden nap kell bele egy kicsit. Ha nagy lángon égetnék, megrepedne és állandóan eresztené a füstöt használat közben, vagy egyszerűen összedőlne a sár.*” Olyan megoldással is találkozhatunk, hogy egy banyakemence egyszerre két szobát is melegít.

A banyakemencék ismételt megjelenésében jelentős szerepe van a szükségnek, és a balkáni-háborúk következtében fellépő gazdasági válságnak. „*Majd ha nem lesz gáz, még többet építenek!*” Előnye, hogy olcsóbb, mint a kályha.

A 20. század elejétől terjedt el a faluban a vályogból rakott *sparhelt*, azaz takaréktűzhely s a mai napig is használják a konyhában főző-, a lakóhelyiségben pedig fűtő alkalmatosságként. (14. kép) A szajáni *sparheltek* általában kétlatnisok,

14. kép. Takaréktűzhely, csempével kirakva.

egyszerre két edényt lehetett rájuk rakni. A tűzhely mellett van egy kisebb rész, gyufának, petróleumlámpának, melegen tartandó dolgoknak. A sparheltek ma már csempével vannak kirakva és körberakva. Célszerűen a sparhelt fölé a falra kisebb szárítót szerelnek.

Lakáshasználat

A kiskonyha megjelenésével döntően módosult az épületek használata, funkciója. A változás kétféle lehet. Ha legalább két generáció él együtt, akkor az idős szülők gyakran a kiskonyhában alszanak. Az újabb épületet ez esetben lehetne akár kisháznak is hívni, mivel nem egyszerűen csak az „alsókonyha” szerepét tölti be, hanem egy újabb lakóegység.

Más esetben a kiskonyha a család napi életének színhelyévé válik. Csak ide lehet bemenni cipőben. A házban csak reggel és este, valamint ünnepnapokon tartózkodtak, továbbá a tiszteletreméltó vendéget (plébánost, falu elöljáróit stb.) a tisztaszobában fogadták.

„A felső szobára, arra vigyáznak. Oda se légy nem mégy be, semmi. Itten elvégzik a piszkosabb munkákat. Van úgy, hogy azokba a tiszta szobákba nem mennek be soha, csak ha meghalnak.”

A kiskonyha mellé sok esetben alsó éléskamrát is építettek, ahol a zsírt, edényeket tárolták madzagra felfűzve. A disznóságok, füstölt húsok, szalonnák inkább a régi házban elhelyezkedő felső éléskamrában voltak elhelyezve, mivel az szellősebb, már eleve úgy volt építve, hogy levegőzhetett.

A kiskonyha megjelenése után tehát már nem pusztán tisztaszobáról beszélhetünk, hanem sokkal inkább „tisztházról”, aminek használata az ünnepi, jeles alkalmakra korlátozódik, míg a család mindennapjainak döntő részét a kiskonyhában tölti. A régi épületben találhatók az értékesebb, ünnepi dolgok, köztük az iratok, családi képek, lenn pedig a mindennapi élethez szükséges tárgyak.

Melléképületek

A melléképületek vályogból vagy deszkából, újabban, ha az anyagiak lehetővé teszik, téglából épülnek. A faluban relikturnak nevezhető óllal vagy tárolóépítménnyel nem találkozhatunk, ám a környező települések határában még fellelhető néhány boglya formájú gabonás, ami arra enged következtetni, hogy régebben Szajánban is voltak. A szajáni melléképületek teljes mértékben megegyeznek a déli Alföld más pontjain is fellelhető, hasonló funkciójú építményekkel. Sem szerkezeti megoldásukban, sem jellegükben nem mutatnak egyediséget.

Valamelyest kilóg a sorból a *kotárka* és a *supa*, mindkettő többfunkciós voltánál fogva.

A kotárka magyar nyelvterületen leginkább göré néven ismert kukoricatároló. Fő rendeltetése Szajánban is a kukorica tárolása, de hozzáépítésekkel funkciója jelentősen kibővült. „*Leeresztéssel*” megtoldva tárolók, sertés-, baromfiólak kerül-

nek alá³³. Van olyan megoldása is, mikor az egyik oldalon szalmát tárolnak alatta, a másik oldalon pedig ólak sorakoznak.³⁴

A *supa*³⁵ kifejezést gyakorlatilag mindenféle tároló helyiségre alkalmazzák. Supának nevezik a leeresztéssel megtöltött kotárkát is. (15. kép) A szó sokféle jelentését, tág értelmezését bizonyítja Horváth Sándor visszaemlékezőm alábbi közlése: „A nyári *supa* az, ahol az állatok esznek, abrakolnak. Van ott nekik egy *bazin*, amiből isznak.” Supa lehet továbbá a hosszanti épületben szervesen illeszkedő szín, valamint az ábrán látható, egyszerű, nyitott oldalú, szálas takarmánytároló. (16. kép)

15. kép. Supa: *kotárka*, disznóól és szín.

A ház mögött sorakozó tároló helyiségek és ólak közt sok helyen találkozhatunk pálinkafőzővel is.

Több helyen előfordul, hogy a kiskonyha is melléképület funkciót tölt be. Ez esetben nem lakó, hanem tároló helyiség. Gyakran kedvtelésből galambokat tartanak a kisház padlásterén - még olyankor is, ha laknak benne - és külön nyílást vágunk az épület homlokzatára a madaraknak.

³³ A jelenség természetesen nem Szajánra jellemző csak, megfigyelhető számos településen, ám itt a kotárka és a leeresztés akkora méreteket is elérhet, hogy traktorral is be tudnak állni alá.

³⁴ Törköly János házánál.

³⁵ A *supa* szó eredetéhez: „Ugyanazon az Udvaron Marháknak valo Istállók, Olak, Sopok.” Német eredetű szó, többszörös átvétellel került a magyar nyelvbe. A magyar nyelvterületen előfordul még *sopa*, *sopp*, *sup* alakban is. Eredeti alakja: *schopf*, *schoppa*, *schupp* „Szín, nyitott csüre, kocsiszín, baromfiól” jelentésű. Szajánban a kifejezést tehát valószínűleg a 19. században beköltöző német telepek honosították meg. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Bp. 1976. 573.

16. kép. Takarmánytároló. (A névvel nem jelölt képek a szerző felvételei.)

Szajánban még sok háznál tartanak szarvasmarhát, így természetesen majdnem mindenhol van istálló is. A hagyományosan kétvégjászlás, ugyancsak vert falú istállók vagy a hátsó udvarban fekszenek az épületre merőlegesen, vagy az épület hosszában. Eltér a falu legnagyobb gazdájának, Törköly Jánosnak az istállója, mely már nagyüzemi méreteket ölt.

A kút

A telek elengedhetetlen tartozéka a kút. Régen minden háznál volt. „*Ha valaki épített házat, első vót a kút.*” Készítéséhez nem volt szükség mesterre, maguk a háziak ásták. „*Jó nagy kereket ki kellett ásni, lemenni egész a vízig, azt mikor leértünk, csináltunk deszkából ilyen rovást, azt arra ráépítettük a kutat, felraktuk a téglát. Csak soká kellett abból fölhúzni a homokot, vizet.*” A 19. század legvégén a faluban gémes- és kávas is kutak is voltak³⁶, ám ezek mára már eltűntek és átadták helyüket a kerekes kutaknak.

Összegzés

Szaján tipikus vajdasági falu. Magán viseli a szegedi nagytáj népi építészetének jellemzőit, valamint a térségben élő más nemzetiségekkel és a bevándorló német lakossággal való érintkezés nyomait.

³⁶ Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

A szajáni házak a hagyományos soros építkezés szerint épültek egészen a kiskonyha megjelenéséig. A faluban minden épület, még a kerítés is földből készült. A szajáni falverő bandák híresei voltak hozzáértésükről még a Bácskában is.

A 19 században terjedhetett el a faluban a kétosztatú, tetőszerkezet nélküli, sártetejű ház, melynek utolsó példányai az 1980-as évekre tűntek el. Később gyorsan tért hódított a háromosztatú ház, mely a német betelepülők hatására hosszan elnyúlik hátrafelé. A házakon megjelent a gang, amit lassanként teljesen beépítettek, ezzel kétsorossá vált az épület.

Ma már majdnem mindenhol találunk kiskonyhát az udvaron. Általában ez is lakóépület. Vagy az idős szülők élnek itt, vagy az egész család itt tölti mindennapjait és a nagyházba nem mennek be, csak ünnepnapokon.

A falu népi építészetre gyakorolt hatását tekintve kiemelkedő a korstílusok közül a barokk. Ez jelenik meg a vakolt oromzatokon, valamint a napsugaras oromzatokon is, amit még Szegedről hoztak magukkal a falu első lakosai. Figyelemre méltóak a falu díszes kapuoszlopai is.

A melléképületek közül ki kell emelnünk a kotárkát és a supát. Mindkettő több funkciós építmény. A kotárka a Maros mentén és a déli Tisza-melléken elterjedt kifejezés, a magyar nyelvterület más részein kukoricatároló góré néven ismeretes. Szajánban kibővült és takarmányt, állatokat is tartanak alatta. Supának neveznek mindenféle tároló építményt.

Adatközlők

Bodri István (19), Horváth Sándor (1913), Keszei Ferenc (1935), Sebők István (1936), Törköly János (196), Törköly Pál (1926), Vidács Annus (1950)

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

1993 A sártetejű ház. Archaikus építmények a Vajdaságban. Ethnographia CIV. (1993) 2. 443-467.

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. MFMÉ 1974/75-2. Szeged, 1976. 258-260.

BESZÉDES Valéria

1991/a A ház: a lakóház szókincse. Szabadka

1991/b A napsugárdíszes oromzatú házak Vajdaságban. in. Harkai I. - Balassa M. I. 1991. 53-70.

BOROVSKY Samu

1909 Bács-Bodrog vármegye. Budapest, I-II.

HARKAI Imre - BALASSA M. Iván (szerk.)

1991 A Vajdaság népi építészete. Szentendre

JUNG Károly

1991 A napsugárdíszes oromfalakról. In. Harkai I. - Balassa M. I. 1991. 71-74.

SZTRINKÓ István

1987 Népi építészet a Duna-Tisza közén. Debrecen

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Magánkiadás. Toronto

Haus und Hof (Bäuerliche Bauweise in Szaján)

ISTVÁN POVEDÁK

Ziel der Arbeit ist die Beschreibung der bäuerlichen Bauweise in Szaján. Eingangs beschäftigt sich der Verfasser mit dem Grundstück und dessen Gliederung. Er beschreibt die für Szaján charakteristische Einreihen-Gliederung der Grundstücke („Zeilengrundstücke“) und den – mehr für die ärmeren Familien charakteristischen – eingefriedeten Hof. Ausführlich wird die Errichtung von Zäunen aus Erde beschrieben.

Als Baustoff des Bauernhauses diente am häufigsten die Erde selbst, die zwischen eine Bretterverschalung gestampft wurde. Die Häuser mit gestampften Wänden (und Mauern) aus Erde wurden von Gruppen mit 9-10 Gelegenheitsarbeitern (sog. „Banden“) gebaut, die ausschließlich für diese Arbeit angeworben wurden. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts verbreitete sich beim Hausbau die Verwendung von Lehmziegeln.

Die Bauernhäuser sind traditionell Dreiraum-Häuser, Zweiraum-Häuser gibt es heute keine mehr. Der Verfasser behandelt auch die (zeitliche) Entwicklung des Grundrisses der Bauernhäuser und auch das Zubauen des ursprünglich offenen (Lauben) Ganges (ung. tornác). Arme Bauern errichteten sich eine einfache Hütte (ung. putri) mit Lehmdach. Die letzten Häuser dieser Art gab es noch bis zu den 1970er Jahren.

Im Dorf findet man auch heute noch Häuser mit Dachgiebeln, die mit Brettern bekleidet und einem Sonnenstrahlen-Motiv verziert sind; es gibt aber auch Häuser mit schön verputztem Dachgiebel. Der Verfasser geht auch auf die Deutung des Sonnenstrahlen-Motivs ein.

Die „guten Stuben“ in Szaján zeigen eine parallele Anordnung der Einrichtung. Eine Besonderheit in der Stube ist der in fünf Sprachen bestickte „Wandschoner“ (Wandbehang).

Im Dorf sind heute keine Häuser mehr mit offener Feuerstätte (Rauchstubenhäuser) zu finden, dagegen erschienen neuerdings wieder die „Haubenöfen“ (ung. banya- o. boglyakemence), was durch die Wirtschaftskrise während der Balkankriege zu erklären ist. Heutzutage funktionieren die kleinen Küchen als „Kleinhaus“. Hier verbringt die Familie ihr tägliches Leben, oft wohnen auch die „alten Eltern“ hier. Abschließend beschreibt der Verfasser die Wirtschaftsbauten des Hofes und deren Funktion.